

ТЫПАЛОГІЯ ІНКАРПАРАВАННЫХ СЛОЎНІКАЎ У БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ТЭРМІНАГРАФІІ

Тэрмін *інкарпарацыя* (лац. *incorporatio* ‘уклучэнне ў склад’) дастаткова шырока выкарыстоўваецца ў сучасным правазнаўстве, эканоміцы, культуралогіі, лінгвістыцы. Так, у мовазнаўстве інкарпарацыяй называецца спосаб сінтаксічнай сувязі кампанентаў словазлучэння або членаў сказа, пры якім кампаненты аб’ядноўваюцца ў адзінае цэлае без фармальных паказчыкаў у кожнага з іх. Часткі такога слова-сказа выконваюць адначасова функцыю элементаў слова і функцыю членаў сказа. У агульнанавуковым ужыванні інкарпарацыя – гэта ўключэнне меншых аб’ектаў у склад большых.

У апошнія гады паняцце “інкарпараваныя слоўнікі” пачынае дастаткова шырока выкарыстоўвацца ў даследаваннях па тэорыі і гісторыі лексікаграфіі. Інкарпараванымі з’яўляюцца невялікія па аб’ёме слоўнікі, якія ўключаюцца (інкарпаруюцца) у іншыя выданні (уласна лексікаграфічнага, лінгвадактычнага, інфармацыйнага і інш. характару). Так, напрыклад, у лінгвістычнай тэрмінаграфіі інкарпараванымі можна прызнаць “Паказнік найбольш важных тэрмінаў” у выданні “Запіскі Аддзелу гуманітарных навук. Кн. 2. Працы клясы філэлагаў” (1928), слоўнік “Мова. Чытанне. Пісьмо” ў “Тлумачальным слоўніку тэрмінаў пачатковага навучання” (пад рэд. І. Р. Кожуха; 2001), слоўнік “Лінгвістычныя тэрміны” у дапаможніку “Лексічны мінімум па беларускай мове як замежнай. Базавы ўзровень (А2). Агульнае валоданне” (Л. І. Сямешка, В. У. Барысенка, Л. С. Кныш і інш.; 2017) і інш.

Як і самастойныя лексікаграфічныя працы, інкарпараваныя слоўнікі адрозніваюцца паміж сабой шэрагам паказчыкаў. Найбольш важнымі з іх з’яўляюцца: 1) тып інкарпарацыі; 2) аб’ём рээстру; 3) функцыянальны тып; 4) тып махраструктуры.

1. Паводле тыпу інкарпарацыі вылучаюцца слоўнікі-падборкі і слоўнікі-дадаткі.

Слоўнікі-падборкі з’яўляюцца завершанымі лексікаграфічнымі творамі. На склад іх рээстра і форму падачы тэрмінаў не ўплывае змест і прызначэнне даменнага выдання. Фактычна яны максімальна набліжаюцца да аўтаномных тэрміналагічных слоўнікаў і найчасцей адрозніваюцца ад іх толькі меншым аб’ёмам і асаблівасцямі паліграфічнага афармлення; напр.: “Граматычная тэрміналогія” Я. Ю. Лёсіка (“Вестник Народного Комиссариата Просвещения”, 1921), “Анамастычная тэрміналогія” М. Б. Бірылы (“Тэрміналагічны зборнік "87–88", 1993) і інш.

Аб’ём і змест рээстраў у слоўніках-дадатках (ад’юнктыўных слоўніках) залежаць ад аб’ёму, прызначэння і зместу даменных выданняў: чым больш аб’ёмнае і змястоўнае даменнае выданне, тым больш шырокі рээстр інкарпараванага слоўніка. Самы распаўсюджаны тып ад’юнктыўных лексікаграфічных прац – разнастайныя тэрміналагічныя слоўнікі, уключаныя

ў падручнікі і вучэбныя дапаможнікі: “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” у “Кароткай граматыцы беларускай мовы ў табліцах для нямецкамоўных навучэнцаў” К. Гуртыг (2001), “Слоўнік выбраных лінгвістычных тэрмінаў” у вучэбным дапаможніку “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” В. І. Рагаўцова (2013), “Слоўнік тэрмінаў” у вучэбна-метадычным дапаможніку “Беларуская мова” пад рэдакцыяй Л. П. Тамілінай (2019) і інш.

Мяжа паміж слоўнікамі-падборкамі і слоўнікамі-дадаткамі дастаткова ўмоўная. Як падборкі, напрыклад, могуць кваліфікавацца слоўнікі М. В. Абабуркі, якія па фармальным крытэрыях падобныя да слоўнікаў-дадаткаў [1–3]. Дадзеныя слоўнікі, ідэнтычныя або крытычна блізкія паміж сабой па складзе рээстра, інкарпараваліся ў розныя вучэбныя выданні (дапаможнікі “Тэарэтычныя асновы беларускай лінгвістычнай тэксталогіі”, 2003; “Рознастылёвыя тэксты і іх аналіз”, 2010; манаграфія “Беларуская лінгвістычная паэтыка і тэксталогія”, 2008). Гэта сведчыць пра адсутнасць выразных фактараў уплыву даменных выданняў на форму і змест слоўнікаў.

2. Паводле аб’ёму рээстру можна адрозніць агульныя і аспектныя інкарпараваныя слоўнікі. Агульныя інкарпараваныя слоўнікі ўключаюць тэрміналогію розных раздзелаў мовазнаўства, у параўнанні з аспектнымі, з’яўляюцца больш “шырокімі” па ахове матэрыялу. Так, да агульных адносіцца інкарпараваны “Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў” В. І. Несцяровіча, Л. С. Васюковіч, Г. А. Арцямёнкі, Л. І. Злобін, Я. Н. Марозавай, у якім фіксуюцца 87 тэрмінаў з розных раздзелаў мовазнаўства: *аканне, арфаграфія, гукапіс, дапасаванне, інтанацыя, камунікатыўная функцыя, кірыліца, лексіка, тэкст, тэрміны, фразеалогія, цытата* і інш. [7]. Натуральна, што пэўныя абмежаванні на аб’ём рээстраў агульных тэрмінаграфічных прац накладвае прызначэнне даменнага выдання, узроставага або адукацыйнага асаблівасці карыстальнікаў.

У рээстр аспектных інкарпараваных слоўнікаў уваходзяць тэрміны аднаго або некалькіх раздзелаў лінгвістыкі. Напрыклад, у слоўніку “Тэрміны і спецыяльныя паняцці і іх славацкія эквіваленты” з вучэбна-метадычнага дапаможніка для славацкіх студэнтаў “Марфалогія беларускай мовы” А. І. Калечыц, Н. Б. Корунай перакладаюцца 215 тэрмінаў марфемікі і граматыкі: *мадальнасць, пераходнасць, паўторыя злучнікі, прыстаўка, трывальная пара, фармант, фіналь, чужая мова, элятыў* і інш. [6].

3. У адпаведнасці з функцыянальнымі характарыстыкамі адрозніваюцца тлумачальныя, перакладныя і тлумачальна-перакладныя слоўнікі.

Мікраструктура тлумачальных слоўнікаў фарміруецца зонай намінацыі, зонай семантызацыі і – факультатыўна – зонай ілюстрацый, зонай пашпартызацыі і інш.:

АЎТАРСКІЯ ЛІРЫЧНЫЯ АДСТУПЛЕННІ – разнавіднасць аўтарскай мовы (гл.), у якой выяўляюцца непасрэдныя адносіны аўтара да паказу, напрыклад, зачын аповесці Я. Коласа “У глыбіні Палесся”, які звычайна называюць “На прастор, на шырокі прастор!”

УНУТРАНАЯ ФОРМА СЛОВА (ФРАЗЕАЛАГІЗМА) – матываваная

сувязь гукавой абалонкі (іншых кампанентаў) слова (фразеалагізма) з яго значэннем: пятніца (пяты дзень тыдня), намыліць шыю (увагнаць у пот, нібы памыць з мылам). У ф. с. (ф.) з часам забываецца, і яе ўстанавіць дазваляе этымалагічны аналіз слова (фразеалагізма) [1].

Перакладныя слоўнікі ўключаюць у склад слоўнікавага артыкула зону намінацыі і зону эквіваленцыі:

дзе прыслоўе Adverbialpartizip
~ закончанага трывання ~ des perfektiven Aspekts
~ незакончанага трывання ~ des imperfektiven Aspekts
дзеінік Subjekt
дзе канне Dzekannje
дзеяслоў Verb. [6]

Тлумачальна-перакладныя слоўнікі сумяшчаюць асаблівасці мікраструктуры тлумачальных і перакладных слоўнікаў:

ЛЕКСІКАГРАФІЯ (ЛЕКСИКОГРАФІЯ) – раздзел мовазнаўства, які займаецца пытаннямі складання слоўнікаў і іх вывучэння [7].

4. У адпаведнасці з тыпам рэестру адрозніваюць слоўнікі з алфавітнай, алфавітна-гнездавой і спарадычнай макраструктурай

Рэестр алфавітных слоўнікаў пабудаваны ў адпаведнасці з парадкам размяшчэння літар у алфавіце, а зона намінацыі ўключае лемы толькі першага парадку:

Катэгорыя стану – kategória slovesného rodu
Кіраванне – väzba
Колькасныя лічэбнікі – základné číslovky [6].

У алфавітна-гнездавых слоўніках па алфавіце размяшчаюцца толькі лемы першага парадку, а сублемы (лемы другога, трэцяга і г. д. парадку) апісваюцца па алфавітным прынцеце ў межах аднаго слоўнікавага артыкула:

ка́лька кáлька; антропони́мическая к . антрапані́мичная к . ;
гидроними́ческая к . гідрані́мичная к . они́мическая к . ані́мичная к . ;
ономасти́ческая к . анамасты́чная к . ; топоними́ческая к . тапані́мичная к . ;
топони́мная к . тапані́мная к . [5]

Слоўнікі спарадычнай макраструктуры характарызуюцца непаслядоўнай падачай слоўнікавых артыкулаў, пры якой суадносныя тэрміналагічныя адзінкі ў розных выпадках могуць выконваць як функцыю лемы, так і сублемы; такі парадак характэрны для асобных выданняў эпохі фарміравання нацыянальнай тэрмінаграфіі.

Время – Час.

- > будущее – Будучы час.
- > настоящее – Цяперашні час.

Время прошедшее – Прошлы час.

Настоящее время – Цяперашні час [4].

Такім чынам, інкарпараваныя слоўнікі з’яўляюцца важнымі фрагментамі нацыянальнай лінгвістычнай лексікаграфіі, а вылучаныя тыпы ў цэлым карэлююць з існуючымі тыпамі аўтаномных тэрмінаграфічных выданняў.

1. Абабурка, М. В. Слоўнік асноўных лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў / М. В. Абабурка // Тэарэтычныя асновы беларускай лінгвістычнай тэксталагіі : дапам. / М. В. Абабурка. – Магілёў : МДУ, 2003. – С. 96–112.
2. Абабурка, М. В. Слоўнік асноўных лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў / М. В. Абабурка // Беларуская лінгвістычная паэтыка і тэксталагія : манаграфія / М. В. Абабурка. – Магілёў : МДУ, 2008. – С. 220–240.
3. Абабурка, М. В. Тэрміналагічны слоўнік / М. В. Абабурка // Рознастылёвыя тэксты і іх аналіз : вучэб.-метад. дапам. / М. В. Абабурка. – Магілёў : МДУ, 2010. – С. 190–208.
4. Беларуская навуковая тэрміналогія. Ч. I. Граматычная тэрміналогія // Вестник Народного Комиссариата Просвещения [ССРБ]. Беларускі адзъдзел. – 1921. – № 2 (ноябрь). – С. 13–18.
5. Бірыла, М. В. Анамастычная тэрміналогія / М. В. Бірыла // Тэрміналагічны зборнік "87–88 / АН БССР; Рэсп. тэрмінал. камісія; рэд. Л. А. Антанюк, М. В. Бірыла, А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – С. 25–40.
6. Гуртыг, К. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў = Linguistisches terminologisches Wörterbuch / К. Гуртыг // Кароткая граматыка беларускай мовы ў табліцах для нямецкамоўных навучэнцаў = Kurze belarussische Grammatik in Tabellen für deutschsprachige Studenten / К. Гуртыг; нав. рэд. А. Міхневіч. – Мінск : Тэхналогія, 2001. – С. 83–86.
7. Калечыц, А. І. Тэрміны і спецыяльныя паняцці і іх славацкія эквіваленты / А. І. Калечыц, Н. Б. Коруна // Марфалогія беларускай мовы : вучэб.-метад. дапам. для славацкіх студэнтаў / А. І. Калечыц, Н. Б. Коруна. – Нітра : УКФ, 2013. – С. 119–124.
8. Мова. Чытанне. Пісьмо // Тлумачальны слоўнік тэрмінаў пачатковага навучання / Г. А. Кавальчук, І. Р. Кожух, Г. В. Сегянюк [і інш.]; пад рэд. І. Р. Кожуха. – Мінск : БелЭн, 2001. – С. 87–167.
9. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова : падручнік для 10–11 класаў агульнаадукацыйных школ з рускай мовай навучання / В. І. Несцяровіч, Л. С. Васюковіч, Г. А. Арцямёнак [і інш.]. – Мінск : Народная асвета, 1999. – С. 262–266.